

Letem tichým světem

Všichni to máme v živé paměti: léto, dovolená, bedekry. Podle vyčtených informací se snažíme co nejlépe se připravit: vybavít se přiměřeným finančním obnosem v odpovídající měně, požadovanými doklady, vhodným oblečením a potřebným vybavením. Průvodce ale neodkládáme ani v samotném místě dovolené – kromě toho, že v nich najdeme turistické mapy s popisy památek, řídíme se radami a doporučeními, jak se v dané destinaci chovat a nechovat, kam chodit a kterým místům se vyhnout, jak komunikovat, jak se přepravovat, jak dodržovat tamější zvyklosti, jak neurazit hostitele atd.

Většina z nás se ve svém životě ještě osobně nesetkala s člověkem, který špatně slyší nebo neslyší vůbec. Při setkání s někým takovým si můžeme připadat jako turisté, kteří si před cestou do neznámých míst zapomněli prostudovat turistické průvodce. Nevíme, jak komunikovat, jak se tvářit, jak se chovat. Jsme prostě ztraceni. Protože nikdy předem neví, kdy ho osud překvapí, využijme dozvěk léta, kdy jsme tak nějak přirozeně naladěni na objevování dosud nepoznaného, a začteme se do stručného „průvodce“ tichým světem.

Obyvatelé

V každém turistickém průvodci je jedna z prvních kapitol věnována charakteristice obyvatel popisované oblasti, jejich počtu, etnickému, národnostnímu, socioekonomickému a věkovému složení. Máme-li pojednat o obyvatelích České republiky, kteří slyší méně nebo jinak, než je obvyklé, eventuálně neslyší vůbec, musíme si představit velkou (některé zdroje uvádějí až půlmiliónovou), velmi heterogenní skupinu osob. Jediným společným jmenovatelem všech těchto lidí obou pohlaví, různého věku, vzdělání, zaměstnání a zálib, stoupců různých náboženství, členů rozličných etnických a socioekonomických skupin, je to, že slyší odlišně než většina a že často čelí předsudkům a někdy také diskriminaci. Přestože je každý člen této skupiny individualita, pro zjednodušení je rozdělíme do několika podskupin. Máme přitom na vědomí to, že jeden člověk může být zároveň členem více podskupin, že na každého člověka je třeba pohlížet jako na jedinečnou bytost – a hlavně, že špatný sluch je jen jednou z mnoha jeho vlastností, mnohdy zcela nepodstatnou.

Z medicínského hlediska lze osoby, o nichž zde pojednáme, dělit podle několika kritérií. Prvním z nich je velikost ztráty sluchu. Stupeň ztráty sluchu (udává se v decibelech a měří se vždy na tzv. lepším uchu) tvoří kontinuum, na jehož jednom konci jsou lidé neslyšící, tj. lidé, kteří ani s největším zesílením zvuku nic neslyší, a na konci druhém lidé nedoslýchaví, tj. lidé s lehkou ztrátou sluchu. V roce 2007 provedl Český statistický úřad mezi praktickými lékaři a pediatry dotazníkové šetření za účelem zjištění aktuálního počtu „zdravotně postižených osob“. Mezi 10 287 000 občanů České republiky bylo napočítáno celkem 74 700 osob se sluchovým postižením, z toho ve věku 0–14 let 2902 osob, ve věku 15–29 let 3835 osob, ve věku 30–44 let 4733 osob, ve věku 45–59 let 11 226 osob, ve věku 60–74 let 15 205 osob a ve věku nad 75 let 36 684 osob. I když celkový počet osob, které špatně slyší, je zde celkově evidentně poddimenzován, výše uvedená údaje zcela jasně dokládají, že drtivou většinu těchto lidí tvoří starší lidé, u nichž se projevuje tzv. *starecká nedoslýchavost*, vzniklá v důsledku přirozeného opotřebování organismu. Příčinou nízkého celkového počtu osob s postižením sluchu v lékařských statistikách hledíme v tom, že většina lidí se stareckou nedoslýchavostí o svém slabším sluchu ani neví, a z těch, kteří si jsou této skutečnosti vědomi, vyhledá odborného lékaře jen velmi málo část.

Dalším medicínským kritériem, podle něhož lze dělit osoby, které slyší oproti většině nestandardně, je typ vady sluchu. Pokud

vada sluchu vznikla v důsledku narušení nebo porušení mechanické části sluchové dráhy, tj. ve vnějším nebo středním uchu (např. následkem častých zánětů středního ucha), mluvíme o *osobách s převodní vadou sluchu*. Převodní vady sluchu nikdy nevedou k úplné hluchotě a jsou velmi dobře kompenzovatelné sluchadly, někdy též operovatelné. Osoby, jejichž příčina špatného slyšení tkví ve vnitřním uchu nebo ve vyšších úrovních sluchové dráhy, jsou *osoby s percepční vadou sluchu* (např. osoby, které prodělaly hnisavý zánět mozkových blan nebo jejichž matka v začátku těhotenství onemocněla zarděnkami). Ačkoli mezi percepční vady sluchu řadíme i již zmíněnou stareckou nedoslýchavost (vzniklou postupným věkově podmíněným odumíráním vláskových buněk ve vnitřním uchu), jsou percepční vady sluchu často mnohem závažnější než vady převodní. Převodní a percepční vady se samozřejmě mohou kombinovat.

Poslední zde uvedené hledisko pro dělení osob, jejichž slyšení se odlišuje od běžné normy, vychází z etiologie sluchové vady: Pokud je etiologie vady sluchu známá, můžeme mluvit o *osobách s vadou sluchu získanou po narození* (např. následkem úrazu nebo nemoci), o *osobách s vadou sluchu vrozenou* a o *osobách s dědičnou vadou sluchu* (ta se může projevit už při narození, ale také až v dospělosti).

Z lingvistického hlediska je klíčové dělení podle doby vzniku vady sluchu – zásadní je, zda vada vznikla před osvojením jazyka, nebo po něm. Rozlišujeme tak *osoby s vadou sluchu prelingvální* a *osoby s vadou sluchu postlingvální*. Kombinací kritéria velikosti ztráty sluchu a kritéria doby vzniku vady sluchu lze vyloučit podskupinu lidí *prelingválně neslyšících*, podskupinu lidí *prelingválně nedoslýchavých* (jinak též lidí *ohluchlých*) a podskupinu lidí *postlingválně nedoslýchavých*. Výše již bylo uvedeno, že poslední jmenovaná podskupina je zdaleka nejpočetnější. Naopak lidé s prelingvální vadou sluchu žije u nás jen několik tisíc (podle některých údajů u nás žije zhruba 15 tisíc lidí, tj. 1,46 ‰ populace, jejichž vada vznikla před nástupem do školy). Úplně nejmenší podskupinu tvoří lidé prelingválně neslyšící. Takových lidí, jimž od narození nebo od raného dětství jejich sluch neumožňuje rozumět mluvené lidské řeči, a to ani s použitím zesilovací a/nebo kompenzační techniky, žije u nás podle některých propočtů asi 7600, tj. zhruba 0,74 ‰ populace.

Kromě lidí, kteří slyší méně než ostatní, žijí mezi námi také jedinci, kteří slyší zvuky, jež ostatní lidé neslyší. Tito lidé s *ušním šelestem* (odborně nazývaným *timitus auris*) slyší trvale nebo nárazovitě v jednom nebo v obou uších různé silné písání, hučení, šumění, šustění a podobné nepřijemné zvuky. Příčinou tohoto velmi stresujícího jevu, jenž se navíc může pojit se ztrátou sluchu, mohou být například onemocnění páteře či cév. Většinou je však příčina neznámá, a také proto je léčba velmi obtížná a často vlastně nemožná.

Už jsme ve skupině lidí, kteří slyší jinak než ostatní, vyloučili celkem dost podskupin, náš přehled však stále není u konce. Není divu, tato skupina lidí je opravdu mnohočetná a značně nesourodá! Zatímco dosavadní podskupiny byly charakterizovány velkou objektivními medicínskými nebo lingvistickými kritérii, následující dělení vychází

často spíše ze subjektivního pojmání sebe sama – z citění jednotlivých lidí a z jejich identifikace s některou (pod)skupinou osob. Jako samostatná podskupina lidí se slyšením odlišným od běžné populace bývají někdy vydělováni lidé s *kochleárním implantátem*. Kochleární implantát je funkční smyslová náhrada pro osoby s velmi závažnou oboustrannou percepční vadou sluchu, kteří ze sluchadel nemají žádný přínos nebo je tento přínos nedostatečný pro porozumění mluvené řeči. Kochleární implantát má vnitřní a vnější část. Vnitřní část se skládá z přijímače a svazku elektrod. Přijímač se operativně umísť pod kůži za uchem a svazek elektrod je zaveden do hlemýžďe vnitřního ucha, kde přijímač elektrickými impulzy stimuluje vlákna sluchového nervu. Stimuly jsou nervovými vlákny přeneseny dále do mozku, kde jsou rozpoznávány jako zvuk. Vnější část implantátu pak tvoří řečový procesor s vysílací cívkou, která je přichycena magnetem přes kůži k přijímači. Řečový procesor, který kóduje zvuk a posílá ho do vysílací cívky, má buď podobu krabičky (tu používají hlavně děti – nosí ji pod oděvem v malé kapsičce, v kapse či na opasku), nebo závesu za ucho. Původně byly kochleární implantáty vyvinuty pro postlingválně ohluchlé lidi, kterým navracely sluch. U nás byli první dospělí pacienti operováni v roce 1992, záhy implantáty získaly i první postlingválně ohluchlé děti a následně i děti prelingválně neslyšící. Dnes u nás s kochleárním implantátem žije okolo stovky dospělých lidí a přes 350 dětí a každý rok několik dospělých a asi 30 dětí přibude.

Osoby, které slyší výrazněji hůře než většina populace, často sami sebe souhrnně označují jako *neslyšící*. Toto označení od nich pak přebírá i odborná veřejnost. Většinou se tím nemyslí jen lidé, kteří opravdu nic neslyší, tj. lidé prelingválně neslyšící a lidé postlingválně ohluchlí, jak jsme je přiblížili výše, ale často také lidé prelingválně nedoslýchaví (s různou velikostí zbytků sluchu). Lidé se stareckou nedoslýchavostí a lidé s ušním šelestem se většinou jako neslyšící neoznačují. Zajímavé je, že lidé z dvou posledně jmenovaných skupin se v drtivě většině nepovažují ani za osoby se sluchovým postižením. Proto jsou často označeni neslyšící a *sluchové postižení* (včetně variant *lidé se sluchovým postižením*, *osoby s vadou sluchu* apod.) používána synonymně.

Kromě termínu *neslyšící* se lze setkat i s termínem *Neslyšící* (srov. anglické *deaf/Deaf*). Pak máme na mysli členy jazykové a kulturní minority Neslyšících. Primárním komunikačním prostředkem těchto osob je (český) znakový jazyk a způsob jejich chování (odtud kulturní minorita) je založen na vizuálním vnímání světa – život s absencí zvuků v nich nevyvolává pocity lítosti, očiuzení nebo handicapu. Typickým Neslyšícím je člověk prelingválně neslyšící. Ovšem cítit se kulturně Neslyšícím a chovat se tak jazykově (tj. preferovat v komunikaci znakový jazyk) může i člověk s méně závažným postižením sluchu (nebo dítě bez vady sluchu, jehož rodiče jsou Neslyšící). Naopak žije mezi námi mnoho lidí zcela beze zbytků sluchu (nejen ohluchlých v relativně vyšším věku, popř. až ve stáří), kteří kulturně jazykovou identitu Neslyšícího (a existenci takové jazykové a kulturní minority celkově) z různých důvodů striktně odmítají a s Neslyšícími nejsou v žádném kontaktu.

Když jsme v úvodu uvedli, že většina z nás se dosud nesetkala s člověkem, který špatně slyší nebo neslyší vůbec, neměli jsme tak úplně pravdu. Snad každý má v rodině nebo v sousedství člověka se stareckou nedoslýchavostí, mnozí máme příbuzné a známé s ušním šelestem. Co je pro většinu z nás dosud nepoznané, je život lidí neslyšících/Neslyšících. Především jim se budeme dále věnovat.

Andrea Hudáková

kultura

Komunikace

Jak komunikují lidé prelingválně neslyšící, lidé prelingválně nedoslýchaví a lidé postlingválně ohluchlí? Na tuto zdánlivě jednoznačnou otázku neexistuje jednoznačná odpověď. Je pravděpodobné, že všichni tito lidé budou na jistě úrovni komunikovat v češtině. Kompetence při porozumění a produkci mluvené a psané češtiny se ale u jednotlivých osob mohou značně lišit. Jistě zdaleka ne všichni budou ovládat český znakový jazyk. I když uživatelů českého znakového jazyka u nás podle dostupných zdrojů žije jen 7300, budeme se jako prvnímu věnovat právě jemu. Zaslouží si to – je to jazyk českých Neslyšících.

Se znakovým jazykem (*znakový jazyk* je souhrnný název pro různé nevolkální jazyky užívané menšinovými komunitami neslyšících/Neslyšících různých národů – u nás se jedná o český znakový jazyk, ve Velké Británii o britský znakový jazyk, v USA o americký znakový jazyk atd.) a s jeho uživateli se po mnoho století setkávali pouze zdravotníci pracovníci a odborníci zabývající se vzděláváním lidí s vadou sluchu. Ti se domnívali, že tento vizuálně-motorický komunikační systém se nemůže rovnat audio-vizuální komunikaci mluvenou řečí. K tomu byl znakový jazyk opředen mnoha mýty, často si zcela protířečivými. Tak například, že existuje jeden mezinárodní znakový jazyk a zároveň že jde o uměle vytvořený komunikační systém kopírující jednotlivé národní mluvené jazyky, že jde vlastně o převědění národních mluvených jazyků do vizuálně-motorické podoby. Nebo že se jedná o primitivní systém založený na pantomimě a přirozených posuncích, který si intuitivně samo od sebe osvoji každé neslyšící dítě, a zároveň že znakový jazyk je natolik obtížné se naučit, že je to nad síly rodičů a pedagogů neslyšících dětí.

Zlom v nahlížení na znakový jazyk nastal před téměř padesáti lety, když v roce 1960 publikoval Američan William Stokoe (1919–2000) první lingvistickou analýzu amerického znakového jazyka, v níž dokázal, že americký znakový jazyk je plnohodnotný komunikační systém s atributy přirozeného jazyka. O pět let později pak vydal první slovník amerického znakového jazyka sestavený na lingvistických principech.

Ještěliže je přirozeným a plnohodnotným jazykem americký znakový jazyk, není důvod pochybovat o tom, že stejné vlastnosti mají i ostatní znakové jazyky. Nový vědní obor lingvistika znakových jazyků se postupně rozšířil i mimo území USA, a tak bylo analyzováno množství dalších národních znakových jazyků, např. znakové jazyky používané v severní Evropě. Všechny tyto studie prokázaly srovnatelnost mluvených a znakových jazyků, což se týče struktury, funkce, osvojení a zpracování v operační a dlouhodobé paměti. V podstatě stejné jsou i typy stratifikace znakových jazyků: geografická, sociální a funkční.

Dále bylo mnohokrát popsáno, že specifické struktury znakových jazyků jsou odvozeny od jejich vizuálně-motorické existence v trojrozměrném prostoru. Významy jsou ve znakových jazycích neseny manuálními (rukama – místem artikulace, tvarem, pozicí a pohybem ruky nebo rukou) a nemanuálními nosiči (mimikou, pozicí a pohybem hlavy a horní části trupu). Nejmenší jednotkou znakového jazyka nesoucí význam je znak. Ve znacích jsou komponenty (převážně manuální) uspořádány simultánně. Simultánně jsou komponenty (manuální a nemanuální nosiče významů) uspořádány i v jednotkách vyšších jazykových rovin. Neboli zatímco v mluvených jazycích jsou jazykové jednotky produkované a vnímány pouze lineárně (za sebou), ve znakových jazycích je vždy několik jazykových – manuálních a/nebo nemanuálních – jednotek produkováno a vnímáno simultánně. Většinou se má za to, že manuální komponenty znakových jazyků nesou hlavně lexikální významy a nemanuální komponenty bývají převážně považovány za nosiče především gramatických významů.

Lingvistický výzkum českého znakového jazyka byl zahájen až poměrně nedávno – roku 1993 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Ústavu českého jazyka a teorie komunikace v týmu pod vedením profesorky Aleny Macurové. Od té doby jsou postupně publikovány dosavadní výsledky analýzy komunikace českých neslyšících/Neslyšících včetně analýz projevů ve znakovém jazyce. První slovník obsahující znaky českého znakového jazyka byl však vydán už roku 1988. Jedná se o *Slovník znakové řeči* a stejně jako většina jeho následovníků z nepřeberné řady papírových, elektronických i internetových slovníků nevychází z lingvistických zkoumání a nerespektuje běžné lexikografické principy.

Všechny ostatní komunikační systémy neslyšících, nedoslýchavých a ohluchlých osob vycházejí z *českého jazyka*. Také používají českého jazyka těmito lidmi je opředeno mnoha „zaručenými pravdami“. Za všechny jmenujeme dvě: Neslyšící lidé mají problémy s ušima, proto špatně rozumějí mluvené češtině, ale oči a ruce mají v pořádku, takže čtení a psaní jim nedělá žádné problémy; chytřejší (schopnější, snaživější) neslyšící lidé umějí mluvit a odezírat, ti hloupější (méně schopní, líní) neslyšící mají s mluvením a s odezíráním potíže, v nejhorším případě musejí komunikovat prostřednictvím znakového jazyka.

Skutečnost je taková, že ještě před dvaceti lety byla našimi lékaři a pedagogy za jedinou přípustnou komunikaci „na lidské úrovni“ považována komunikace v mluvené češtině. U dětí prelingválně nedosly-

chavých a postlingválně ohluchlých mohl být (ale ne vždy byl) tento způsob komunikace úspěšný – umožňoval plnohodnotnou obousměrnou komunikaci. U části těchto dětí a zejména téměř u všech prelingválně neslyšících dětí však tento průběh „komunikační výchovy“ zkrátit vedl k *bejazyčci*. Tito lidé neuměli (a dodnes uspokojivě neumějí) komunikovat ani v mluvené, ani v psané češtině (v jazyce, který neovládám, nelze pochopitelně odezírat, mluvit, číst a psát), a dokonce ani v českém znakovém jazyce – češtinu se prostřednictvím mluvení a poslouchání vzhledem ke své vadě sluchu naučit nemohli (mnohokrát uváděný argument, že vnímání sluchem lze nahradit odezíráním, je zcela lichý) a český znakový jazyk je nikdo neučil. Jak potom bylo jednoduché na základě setkávání s těmito lidmi tonoucími beznadějně v bejazyčí vynášet soudy o jejich neschopnosti abstraktně myslet, o tom, že jsou nezdělaní (a někdy dokonce nevdělavatelní), hloupí, nesamostatní a zcela závislí na lidech, kteří slyší... Odtud byl jen krůček k přesvědčení, že tito výbušní, vztahovační a citově labilní lidé mohou pracovat jen na pozicích pomocných sil, pod dohledem slyšících lidí a dokonce že nejsou schopni samostatně vychovávat vlastní děti. Je pochopitelné (a zároveň téměř neuvěřitelné), že tyto názory „odborníků“ následně přejala i laická veřejnost.

V podkapitole o školství bude nastíněno, jak se u nás po roce 1990 radikálně změnil systém vzdělávání ve školách pro děti s vadou sluchu. Tato změna přinesla do života neslyšících, nedoslýchavých a ohluchlých lidí zcela nové impulzy a možnosti. Dnes se můžeme s těmito lidmi setkat na středních a vysokých školách, na manažerských a vedoucích postech, ve vlastních firmách a organizacích (např. v organizaci Pevnost – Českém centru znakového jazyka). Stále se však jedná o první vlašťovky a cesta k plné emancipaci – zejména u lidí prelingválně neslyšících – bude ještě dlouhá a trnitá. Bohužel je mezi námi dosud hodně lidí, kteří osobnost člověka redukuje na jeho (ne)schopnost komunikovat mluvenou řečí. A postoje těchto lidí neslyšícím lidem situaci v žádném případě neulehčují.

Přes jistá problematická místa (např. používání termínu *znaková řeč* jako zastřešujícího termínu pro český znakový jazyk a znakovanou češtinu) bylo v roce 1998 velkou událostí pro neslyšící občany České republiky schválení *Zákona o znakové řeči*. V jeho novele, jež vešla pod názvem *Zákon o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob* v platnost vloni na podzim, jsou poprvé souhrnně vyjmenovány komunikační systémy neslyšících osob vycházející z češtiny: znakovaná čeština, prstová abe-

ceda, vizualizace mluvené češtiny a písemný záznam mluvené řeči.

Znakovaná čeština je umělý vizuálně-motorický komunikační systém usilující o vizualizaci mluvené češtiny – ta je současně bezhlasně artikulována. Spolu s jednotlivými českými slovy jsou ukazovány jednotlivé znaky vypůjčené z českého znakového jazyka, speciální znaky vytvořené přímo pro znakovanou češtinu, popř. další prostředky vizualizace češtiny, jako je např. prstová abeceda. Znakovaná čeština tak přináší vizuálně-motorické informace o lexikálních významech velké části slov obsažených v český pronesených promluvě, gramatické významy však zhusta opomíjí nebo předává v různé míře a úplnosti. Znakovaná čeština může pro některé osoby představovat dobrou podporu odezírání. Zatímco sdělení z českého jazyka do českého znakového jazyka a obráceně převádí tlumočnicko, i přechod z češtiny do české znakové češtiny se stará transliterátor.

Prstová abeceda využívá formalizovaných a ustálených postavení prstů a dlani jedné nebo obou rukou k zobrazování jednotlivých písmen české abecedy. U nás není obvyklé, že by člověk komunikoval výlučně prstovou abecedou. Prstová abeceda je často využívána k odhláskování cizích slov, termínů a neznámých jmen, a to v projevu proneseném jak v českém znakovém jazyce, tak ve znakové češtině, tak v mluvené češtině – jde vlastně o podporu při odezírání.

Vizualizaci mluvené češtiny se rozumí zřetelná artikulace jednotlivých českých slov ústy tak, aby bylo umožněno nebo usnadněno odezírání mluveného projevu osobami, které ovládají český jazyk a odezírání preferují jako prostředek své komunikace. Tuto činnost zajišťuje vizualizátor mluvené češtiny.

Konečně *písemný záznam mluvené řeči* je převod mluvené řeči do písemné podoby v reálném čase. V současné době probíhá projekt České unie neslyšících ověřující možnosti přepisu mluvené řeči. Díky němu už bylo uskutečněno několik desítek přepisů na konferencích, jednáních a společenských akcích s účastí neslyšících osob. Další úsilí směřuje k on-line distančnímu přepisu mluvené řeči (obdobně některé organizace, např. Agentura profesního poradenství pro neslyšící, už provozují distanční tlumočení). Zatím přepis provádějí velmi rychlí stroji, ale k většímu rozšíření tohoto způsobu komunikace může výraznou měrou přispět software na automatické rozpoznávání a zapisování mluvené řeči. Jeho vývojem se zabývají vědci na několika českých univerzitách a dosavadní výsledky jsou velmi slibné.

Jak tedy komunikovat s lidmi, kteří neslyší nebo slyší hůře, než je obvyklé? Neexistuje jeden správný způsob komunikace. Co člověk, to jiné jazykové a komunikační preference, zvyklosti a dovednosti, jiný profit ze zesilovací a kompenzační techniky atd. Velký vliv na komunikační chování má i situace (znalost/neznalost komunikačních partnerů, známá/nová situace, její oficiálnost/neoficiálnost, formálnost/neformálnost atd.). Ideální je následovat způsob komunikace navržený neslyšícím, nedoslýchavým nebo ohluchlým komunikačním partnerem, nestýdte se využít služeb tlumočnicků (translitterátorů, vizualizátorů) a dostupné technické možnosti (včetně těch nejmodernějších v podobě písemného záznamu mluvené řeči a distančních služeb).

Ne vždy však jsou podmínky ideální. Pokud nemá člověk s limitovaným sluchovým vnímáním možnost komunikovat písemně (v některých situacích dobře poslouží i „primitivní řešení“, např. psaní na displeji mobilního telefonu; ovšem ani písemná komunikace nemusí být vždy bezproblémová – k tomu podrobněji v podkapitole *Školství*), nezbyvá mu než se spoléhat na odezírání. Přestože si většina lidí myslí, že každý člověk, který špatně slyší, umí odezírat, není to pravda: neexistuje žádný vztah mezi biologickým stavem – špatným slu-

chem – a předpoklady k odezírání. To lze sice do určité míry, v rámci vrozeného nadání, zlepšit, ale nedá se naučit. A ani ten, kdo umí odezírat opravdu excelentně, nemůže v komunikaci na odezírání spoléhat, protože jím nikdy nezíská stejně množství informací jako člověk, který stejně sdělení poslouchá. Při tomto velmi složitém a psychicky náročném způsobu komunikace jde v podstatě o hádání ve velmi rychlém tempu a s velmi malým počtem potřebných informací: některé zdroje udávají, že zatímco při poslechu získáme při zapojení zhruba 25 % mentální kapacity 100 % informací (zjednodušené řečeno hlásek), při odezírání při zapojení veškeré mentální kapacity jich získáme maximálně jednu třetinu. Pokud chceme odezírajícímu člověku jeho situaci co nejvíce usnadnit a umožnit mu z odezírání vytěžít co nejvíce, je vhodné dodržovat mezi komunikačními partnery zhruba metrovou až dvoumetrovou vzdálenost. Partneri by k sobě měli stát čelem a udržovat spolu nepetržitý oční kontakt (oči by měly být přibližně ve stejné výšce). Komunikace by měla probíhat v dostatečně osvětlené místnosti, za mluvčím by neměl být žádný oslňující zdroj světla (lampa, slunce v okně apod.). Komunikace by měla být přirozená (ne vyumělkovaná, strojená nebo příliš strohá). Mluvit by měl zřetelně (ne však přehnaně) artikulovat a řeč obvyklého tempa a rytmu by měla být doprovázena nenuceným neverbálních chování. Odezírajícího člověka je nutné – vizuálně (nejlépe navázáním očního kontaktu, popř. zamáváním apod.) nebo hmatem (dotykem na rameno či paži) – upozornit na začátek komunikace. K porozumění výrazně přispěje upřesnění tématu před začátkem hovoru a upozornění na změnu tématu vždy v jeho průběhu. Nesmírně důležité je získávání průběžné zpětné vazby. Jakmile dojde keporozumění nebo komunikačnímu šumu, je vhodné své sdělení ihned přeformulovat, je-li to potřeba, i několikrát. Nikdy bychom ale neměli zapomínat na to, že soustředění se na odezírání lze maximálně 20 minut. Pak je opravdu nutné do komunikace zařadit minimálně pětiminutovou přestávku (totéž pravidlo o přestávkách platí i při komunikaci za využití služeb tlumočnicků).

Školství

Před rokem 1990 bylo téměř vyloučeno, aby dítě se zhoršeným sluchem navštěvovalo běžnou mateřskou, střední a zejména pak základní školu. Takoví žáci byli rozděleni na školy pro děti hluchoněmé (později pro neslyšící), školy pro děti se zbytky sluchu, školy pro děti nedoslýchavé a školy pro hluchoněmé a slabě nadané (později zvláštní školy pro neslyšící). Všechny tyto školy byly internátní a děti sloužily interně hojně využívaly.

Přesně před dvaceti lety existovaly *mateřské a základní školy pro nedoslýchavé* v Praze-Ječné ulici, v Liberci, v Kyjově a v Brně. V Ostravě byla jen základní škola pro nedoslýchavé, předškolní děti měly své zařízení ve Frýdku-Místku. Zvláštní školy pro nedoslýchavé byly ve Vodňanech (tato škola dnes už neexistuje), v Liberci a v Praze-Ječné ulici. *Mateřské a základní školy pro děti se zbytky sluchu* byly v Praze-Výmolové ulici, v Olomouci-Svatém Kopečku (od roku 1999 sídlí škola v novém objektu v centru Olomouce), v Brně, v Plzni a v Liberci. V Hradci Králové byla mateřská škola pro děti se zbytky sluchu, ale základní škola sídlila v Hořických v okrese Náchod (od roku 1991 jsou mateřská i základní škola umístěny v nové budově v Hradci Králové). *Mateřské a základní školy pro neslyšící* se nacházely v Praze-Holečkové ulici, v Ivančicích a ve Valašském Meziříčí. Ve Valašském Meziříčí byla i zvláštní škola pro neslyšící, druhá zvláštní škola pro neslyšící byla v Českých Budějovicích. Ve všech těchto školách byla školní docházka prodloužena o jeden rok.

LETEM INTERNETOVÝM SVĚTEM NESLYŠÍCÍCH

Informační portály o světě neslyšících:

www.ruce.cz; www.ticho.cz; www.neslysic.cz.

Asociace, organizace a kluby:

www.asnep.cz – Asociace organizací neslyšících, nedoslýchavých a jejich přátel; www.cun.cz – Česká unie neslyšících; www.frpsp.cz – Federace rodičů a přátel sluchově postižených; www.frpsp.cz/informacni-centrum-ohluchote-2 – Informační centrum o hluchotě; www.cktzj.com – Česká komora tlumočnicků znakového jazyka; www.cmjn.cz – Českomoravská jednota neslyšících; www.snnrc.cz – Svaz neslyšících a nedoslýchavých.

Český znakový jazyk:

www.pevnost.com – České centrum znakového jazyka; www.jazykove-centrum-ulita.cz – Jazykové centrum Ulita; www.trojrozmecr.cz – Brněnské centrum českého znakového jazyka; www.3dimenze.net – Moravské centrum znakového jazyka.

Kultura:

www.neslysic.net/photovisual – Stránky neslyšících fotografů; www.awifilm.com – Filmová společnost neslyšících tvůrců; www.zavriusi.eu – Občanské sdružení na podporu kultury neslyšících a jejího šíření mezi slyšící majoritu; www.ecpn.cz – Evropské centrum pantomimy neslyšících.

Ostatní:

ucjtj.ff.cuni.cz/cnes – Studijní obor Čeština v komunikaci neslyšících (FF UK); www.lorm.cz – Společnost pro hluchoslepy; www.helpnet.cz/sluchove-postizeni – Informační portál pro sluchově postižené osoby; www.ces-katelevisze.cz/ivysilani – Archiv ČT s dostupnými pořady *Televizní klub neslyšících* a *Zprávy v českém znakovém jazyce*.

Letem tichým světem

V základních školách pro nedoslýchavé bylo učivo prvních dvou ročníků rozvrženo na roky tři. V souladu s tím měli žáci pro první dva ročníky vlastní učební materiály a ve vyšších ročnících se vzdělávali podle stejných učebních plánů (navyšovaných o hodiny individuální logopedické péče), učebních osnov a učebnic jako jejich vrstevníci v ostatních základních školách.

Zcela odlišná byla situace žáků ve školách pro děti se zbytky sluchu a pro neslyšící. Hlavním posláním těchto škol nebylo děti vzdělávat, ale demutizovat je. Přírozeným východiskem jazykové výchovy – jednalo se vlastně o logopedický trénink – byl rozhovor. V rozhovorech se měly děti učit počouchat, odezírat a srozumitelně vyslovovat nejdříve jednotlivá slova a po nástupu na základní školu postupně i celé věty. Protože se slova a věty nacvičovaly jako celky, děti se např. dlouho a pracně nazpaměť učily (mimochoodem zcela nesmyslné) věty *Máma dává boty*, *a Táta dává boty*, jako dva oddělené a spolu nesouvisející celky, princip tvoření vět ze slov jim zůstal dlouho (nebo navždy) utajen. Některé zdroje uvádějí, že při vstupu na základní školu ovládalo prelingválně neslyšící dítě aktivně třicet slov, což odpovídá aktivní slovní zásobě průměrného šestnáctiměsíčního dítěte bez vady sluchu. To, že se slova a věty skládají z omezeného počtu jednotek, které se mezi sebou dají nekonečně kombinovat, se většina neslyšících dětí a děti se zbytky sluchu nikdy nedozvěděla.

Permanentním důrazem na procvičování mluvené komunikace byla determinována podoba všech vyučovacích hodin v základních školách pro neslyšící a pro žáky se zbytky sluchu: ve „školní práci“ převládá ve všech předmětech rozhovor. Během něj měl učitel s jednotlivými žáky procvičovat konverzační stereotypy (modely vět), slovní zásobu a tzv. slovní formy (tvary slov). Ostatní žáci pravděpodobně většinu konverzace nemohli sledovat, protože ideální podmínky k vnímání učitelovy mluvené řeči (případně podpořené prstovou abecedou) měl právě jen jeden žák a mluvenému projevu konverzujícího žáka rozuměl často pouze učitel. Bezděčné učení bylo téměř znemožněno.

Navíc žáci a učitelé neměli žádný plnohodnotný společný komunikační kód, který by mohli použít pro vzdělávání v předmětech, jako je matematika, dějepis, chemie atd. Žáci nerozuměli ani učitelé (a učitelé často nerozuměl jim), ani učebnicím a zhusta ani spolužákům. Z těchto důvodů byl obsah všech předmětů, nejen českého jazyka a literatury, tzv. zredukován. Cizí jazyk nebyl v učebním plánu vůbec. Naopak navíc v něm byly hodiny individuální logopedické péče, kterou většinou – stejně jako český jazyk – vyučoval třídní učitel.

V té době v Československu existovaly jen dvě střední školy pro žáky s vadou sluchu zakončené maturitní zkouškou: Gymnázium pro sluchově postižené mládež v Praze-Ječné ulici a Střední průmyslová škola oděvní pro sluchově postižené mládež ve slovenské Kremnici. Studovat na těchto školách měli možnost jen absolventi základních škol pro nedoslýchavé. Absolventi základních škol pro děti se zbytky sluchu a pro neslyšící neměli vzhledem k tzv. redukováným osnovám na základní škole na přijetí na maturitní střední školu šanci, zbývala pro ně jen střední odborná učiliště pro sluchově postižené mládež v Praze na Smíchově, v Brně nebo ve Valašském Meziříčí. Tehdejší nabídka oborů sestávala z následujících učebních oborů: klempíř, krejčí/krejčovná, obuvník/obuvnice, čalouník/čalounice, strojní mechanik, elektrovýroba, obráběč kovů a v Bratislavě ještě kni-

hař/knihařka (na Slovensku zato chyběly obory klempíř a obuvník/obuvnice).

Transformace politických poměrů po roce 1990 přinesla převratné změny také do školství pro žáky s vadou sluchu. Jednou z nich bylo umožnění integrace žáků a studentů s vadou sluchu do běžných škol a zrušení kategorizace škol pro žáky s vadou sluchu podle stupně vady. Od té doby všechny školy nesou označení *školy pro sluchově postižené* a v souladu s tím vzdělávají žáky se všemi vadami sluchu. Ke studiu na středních školách zakončených maturitní zkouškou se tedy najednou mohli začít hlásit žáci se všemi typy a stupni sluchových vad. Během poměrně krátké doby se podařilo otevřít k stávajícímu pražskému gymnáziu a kremnické oděvní průmyslové další školy a obory, v nichž mohli žáci s vadou sluchu – včetně žáků prelingválně neslyšících – získat maturitní vysvědčení. Dnes mohou kromě gymnázia studovat ve čtyřletých nebo pětiletých maturitních oborech asistent zubního technika, oděvnictví, elektronické počítačové systémy, informatika v ekonomice a předškolní a mimoškolní pedagogika a v dvouletém nebo tříletém nástavbovém oboru hotelnictví a turismus, společně stravování a dřevařská a nábytkářská výroba.

Nabídka maturitního vzdělání ve středních školách pro sluchově postižené je oproti minulosti nevidaná. Současně se rozrostla i nabídka oborů studia nematuritního. Pokud jde o vysokoškolské vzdělání, existují v České republice v současné době dva vysokoškolské obory, jež už programově počítají s účastí (také) neslyšících, nedoslýchavých nebo ohluchlých studentů. Jde o bakalářský obor *Výchovná dramatika pro neslyšící* na Divadelní fakultě Janáčkovy akademie múzických umění v Brně (otevřen 1992) a bakalářský obor s možností navazujícího magisterského studia *Čeština v komunikaci neslyšících* na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze (otevřen 1998). Je logické, že téměř všichni frekventanti vyšších odborných škol studují v tzv. integraci. Aby jejich studium bylo úspěšné, měli by mít přístup k takzvané studijní podpoře, tzn. měli by mít dle své volby k dispozici tlumočnické, zapisovatelské, konzultantské a tutorské služby, doplňkovou výuku češtiny a cizích jazyků, e-learning atd. Zdá se, že zatím nejkomplexnější studijní podporu poskytují svým studentům s vadou sluchu brněnská Masarykova univerzita.

Kultura

V nejšířším smyslu slova je kultura neslyšících/Neslyšících ovlivněna zejména vizuálními vnímáním a následnou vizuální organizací světa a používáním specifických (pro veřejnost neobvyklých) způsobů komunikace, především znakového jazyka. To se projevuje ve všech oblastech života, v pravidlech chování, ve zvycích a tradicích i v kultuře v užším smyslu slova. Komunikací jsme věnovali zvláštní podkapitolu, nyní se krátce – stále při vědomí toho, že individuální zvyklosti konkrétních lidí se mohou výrazně lišit – zastavíme u dalších bodů.

Velmi časté je sdružování do spolků, stacionářů a klubů. Existence těchto svépomocných organizací, k nejznámějším v současnosti patří Svaz neslyšících a nedoslýchavých v ČR, Česká unie neslyšících, Českomoravská jednota neslyšících a Český klub ohluchlých „HELP“, jež jsou spolu s dalšími organizacemi (např. s Federací rodičů a přátel sluchově postižených a se Společností pro hluchoslepé – LORM) sdruženy do Asociace organizací neslyšících, nedoslýchavých a jejich přátel (ASNEP), má u nás dlouhou a bohatou tradici. Lidé se v nich scházejí, aby

se pobavili, ale zejména proto, aby si „jen tak popovídali“ – bez bariér, bez překážek, v uvolněné atmosféře, mezi „svými“. Komunita neslyšících/Neslyšících je poměrně malá a uzavřená, takže se v ní – podobně jako ve vesnických komunitách – „nic neutají“. Výborná informovanost, o tom, kdo se přestěhoval, kdo se oženil, kdo se rozvedl, koho zavřeli atd., je již tradičně daná mimo jiné velkou zálibou mnoha neslyšících/Neslyšících lidí v cestování. K popularitě tohoto koníčku přispívají i různé slevy na dopravu z důvodu „postižení“ a jistá míra vzájemné srozumitelnosti znakových jazyků různých zemí (proto hranice „komunity“ často přesahují hranice zemí). Nově k rychlému šíření informací mezi neslyšícími/Neslyšícími výrazně přispívají nové komunikační technologie – sms, e-mail, chaty, diskuzní fóra, služby Skype, ICQ apod. Informace ze života neslyšících/Neslyšících (ale třeba také monitoring článků) lze najít např. na internetu: www.neslysici.cz, www.ticho.cz nebo www.ruce.cz.

Tradičním zdrojem informací z komunity neslyšících, nedoslýchavých a ohluchlých lidí jsou pak časopisy. Nejstarší, vycházející nepřetržitě od roku 1973, je původně měsíčník, dnes dvouměsíčník *Gong*. Po roce 1990 začalo vycházet několik nových časopisů, z nichž dodnes existují dva – dvouměsíčník *Unie* (časopis České unie neslyšících) a čtvrtletník *InfoZpravodaj* (časopis Federace rodičů a přátel sluchově postižených).

Vraťme se ale zpátky k činnosti sdružení a spolků. Kromě prostého sdružování, umožňují svým členům navštěvovat jak pravidelné aktivity (např. besedy, šipky, stolní tenis, kuželky, šolky, bowling, turistický klub, klub důchodců, klub žen, klub dětí, klub rybářů atd.), tak příležitostní akce, jako jsou vánoční a mikulášské besídky, večírky u příležitosti Dne matek, soutěže k Mezinárodnímu dni dětí, pálení čarodějnic, diskotéky, plesy, taneční zábavy a nejrůznější taneční párty. Hrubou tanečníci vnímají jednak sluchem (bývá dosti hlasitá), jednak vibracemi a zároveň se řídí cedulkami vedle pódiá s nápisy *valčík, polka, tango* atd.

Velmi důležité místo v životě neslyšících lidí zaujímají různé festivaly a divadelní představení. Můžeme se na nich setkat s tradiční pantomimou (např. na mezinárodním festivalu neverbálního, pohybového a pouličního divadla Kašparův kolínský Mimosiál) a nověji s tvorbou spojenou se znakovým jazykem. Vedle monologů ve znakovém jazyce (např. na předhlídce Příběhy z rukávu) jsou velkým tématem několika posledních let písně v českém znakovém jazyce (přkopníkem na tomto poli je soubor Tichá hudba) a tlumočení písní, ale i vážné hudby do českého znakového jazyka. Pionýrem v tomto oboru je Česká komora tlumočnicků znakového jazyka. Výkony neslyšících zpěváků a tlumočnicků českého znakového jazyka lze obdivovat např. na předhlídce Mluvící ruce nebo na akci Třikrátlové setkání. Některá vystoupení (např. v rámci benefičního koncertu Pěděsáň srdcem) přenášá Česká televize.

Značné oblibě se mezi neslyšícími (ale i mezi slyšícími) diváky těší dramatická tvorba neslyšících/Neslyšících. Mezi herci najdeme zejména studenty a absolventy brněnské Janáčkovy akademie múzických umění, oboru Výchovná dramatika neslyšících (část absolventů provozuje vlastní Divadlo Neslyším), ale také herce bez akademického vzdělání.

Zcela zvláštní místo v životě neslyšících lidí zaujímá film a televize. Kromě toho, že od roku 2007 platí pro producenty povinností opatřit české filmy na DVD českými titulkami pro neslyšící, provozuje občanské

klasifikátor osob

sdružení CAMINO Pohyblivý klub neslyšícího diváka, v jehož rámci nabízí filmová představení s českými titulky pro neslyšící. Většina projekcí je realizována v Praze v Kulturním centru Kaštan, ale Klub vyjíždí i na cesty po republice, již tradičně se např. zapojuje do projekcí karlovarského filmového festivalu. Neslyšící lidé se však obje- vují i mezi filmovými tvůrci, konkrétně ve společnosti Awí film.

Co se týká televizního vysílání, již dlouho platí zákonná povinnost opatřovat určité procento pořadů skrytými titulky pro sluchově postižené diváky. Podle nyní platného zákona z roku 2001 se u celoplošného televizního vysílání s licencí (TV Nova, Prima) jedná minimálně o 15 % a u celoplošného televizního vysílání ze zákona (Česká televize) o 70 % pořadů. V připravované novelce je pak vysílání České televize přizpůsoben divákům s vadou sluchu rozšířeno o povinná minimálně 2 % pořadů tlumočených do českého znakového jazyka. V současné době Česká televize titulkuje všechny předtočené pořady a aktuálně skončil půlroční projekt zkušební automatického simultánního titulkování televizních pořadů a připravuje se zavedení tohoto způsobu titulkování k vybraným pořadům vysílaným v přímém přenosu. Kromě titulkovaných pořadů vysílá Česká televize vybrané pohádky s tlumočením do českého jazyka, tlumočeny jsou také pořady *Pomáhejme si* a *Sama doma*. Jednou za dva týdny můžeme v pondělní premiéře a v úterní repríze na obrazovkách České televize sledovat magazín *Televizní klub neslyšících*, jehož moderátory používají český znakový jazyk nebo znakovanou češtinu, a každý všední den připravuje tým neslyšících editorů a moderátorů večerní desetiminutové *Zprávy v českém znakovém jazyce*.

Sport

Významné místo v životě mnoha neslyšících lidí zaujímá sport. Existuje mnoho žákovských a dorosteneckých soutěží a soutěží dospělých. Každý z nás zažítuje zejména Český svaz neslyšících sportovců, se utkávají na vnitrostátní i na mezinárodní úrovni. Vrcholem sportovního dění neslyšících lidí na celém světě jsou pak letní a zimní deaflympiády, pořádané v pravidelných čtyřletých cyklech. V minulých dnech, v první polovině září, bojovali naši sportovci v tchajwanské metropoli Tchaj-pej na XXI. letní deaflympiádě. Nejbližší zimní deaflympiádu (už XVII.) bude v únoru 2011 hostit nám blízké Štrbské Pleso.

Ve stručnosti jsme se dotkli jednotlivých aspektů života lidí, kteří slyší jinak než většina z nás. Byla to opravdu jen rychlá exkurze. Možná ale některé čtenáře nalákala ke koupi nějakého mnohem objemnějšího a podrobnějšího průvodce po tomto fascinujícím vizuálním světě.

Andrea Hudáková